Materiallar to’plami · Conference Proceedings

“Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlarni ta’minlash: global chaqiriqlar va milliy yechimlar(Fuqarolarning iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlari: transmilliy muammolar va ularni hal etish mexanizmlari)”

01 October – 14 November 2026

UDK 34

IQTISODIY, IJTIMOIY VA MADANIY HUQUQLARNI TA’MINLASH: GLOBAL CHAQIRIQLAR VA MILLIY YECHIMLAR

PROBATSIYA HISOBIDA AXLOQ TUZATISH ISHLARI JAZOSINI O‘TAYOTGAN SHAXSLARNING JAZO O‘TASH TIZIMI: MUAMMO VA YECHIMLAR

Abbos Abilatibovich Abdilxamedov*

Toshkent viloyati Ichki ishlar bosh boshqarmasi Jamoat xavfsizligi xizmati Probatsiya boshqarmasi bo‘lim boshlig‘i, podpolkovnik falsafa fanlar bo‘yicha falsafa doktori

✉ abdilxamedovabbos@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada probatsiya hisobida turgan va axloq tuzatish ishlari jazosini o‘tayotgan shaxslarning jazo o‘tash tizimidagi mavjud muammolar va ularning huquqiy hamda tashkiliy yechimlari tahlil qilingan. Tadqiqot davomida mahkumlarning bandligini ta’minlash, ish beruvchilarning mas’uliyatini oshirish va raqamli texnologiyalarni integratsiya qilish masalalari atroflicha o‘rganilgan. Shuningdek, qonunchilikni takomillashtirish bo‘yicha ilmiy-amaliy taklif va tavsiyalar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar

probatsiya, axloq tuzatish ishlari, muqobil jazo, bandlik kvotasi, ish beruvchi, raqamli integratsiya, huquqbuzarlik profilaktikasi.

Kirish O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlarining bosh maqsadi inson huquq va erkinliklarini ta’minlash, jazolarni liberallashtirish hamda jinoyat-ijroiya tizimini insonparvarlik prinsiplari asosida qayta tashkil etishdan iboratdir**[1]**. So‘nggi yillarda jamiyatdan ajratmagan holda o‘taladigan jazolar tizimi, xususan, probatsiya xizmati faoliyati tubdan takomillashtirildi.

Probatsiya—muayyan huquqdan mahrum qilish, majburiy jamoat ishlari, axloq tuzatish ishlari, ozodlikni cheklash tarzidagi jazolarning ijro etilishini ta’minlashga, mahkumlarga ijtimoiy-huquqiy va tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishga, shuningdek huquqbuzarliklarning oldini olish hamda ularga barham berishga, huquqbuzarliklarning sodir etilish sabablarini va ularga imkon beradigan shart-sharoitlarni aniqlashga, bartaraf etishga qaratilgan chora-tadbirlar majmui**[2]**.

Axloq tuzatish ishlari jazosi ham ozodlikdan mahrum qilish bilan bog‘liq bo‘lmagan jazo turi sifatida mahkumni jamiyatdan uzib qo‘ymagan holda uning xulqini tuzatish, mehnatga jalb etish va qayta jinoyat sodir etishining oldini olishda muhim o‘rin tutadi.

Biroq, amaliyot tahlili shuni ko‘rsatadiki, probatsiya hisobida axloq tuzatish ishlari jazosini o‘tayotgan shaxslarning jazo o‘tash tizimida hamon qator huquqiy, tashkiliy va texnik muammolar saqlanib qolmoqda. Mahkumlarni ish bilan ta’minlash mexanizmlarining mukammal emasligi, davlat va xususiy sektor o‘rtasidagi hamkorlikning sustligi hamda nazorat tizimining to‘liq raqamlashtirilmaganligi ushbu jazoning samaradorligini pasaytirmoqda. Shu sababli, tizimdagi kamchiliklarni ilmiy jihatdan tadqiq etish va muqobil yechimlarni ishlab chiqish bugungi kunning dolzarb vazifalaridan biri hisoblanadi**[3]**.

Asosiy qism va muammolar tahlili:

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 46-moddasiga ko‘ra, axloq tuzatish ishlari shaxs ish

haqining o‘n foizidan o‘ttiz foizigacha miqdorini davlat daromadi hisobiga ushlab qolgan holda uni mehnatga majburan jalb qilishdan iborat bo‘lib, jazo sudning hukmiga muvofiq mahkumning o‘z ish joyi yoki mazkur jazo ijrosini nazorat qiluvchi organlar belgilab beradigan boshqa joylarda o‘talishi, olti oydan uch yilgacha muddatga tayinlanishi, axloq tuzatish ishlari pensiya yoshiga yetganlarga, mehnatga qobiliyatsizlarga, homilador ayollarga, uch yoshga to‘lmagan bolalari bor ayollarga va harbiy xizmatchilarga nisbatan qo‘llanilmasligi va agar shaxs sud tomonidan tayinlangan axloq tuzatish ishlari muddatining jami o‘ttiz kundan ko‘prog‘ini o‘tashdan uzrli sabablarsiz bo‘yin tovlasa yoki O‘zbekiston Respublikasidan tashqariga chiqib ketsa, sud axloq tuzatish ishlarining o‘talmagan muddatini xuddi shu muddatga ozodlikni cheklash yoki ozodlikdan mahrum qilish tariqasidagi jazo bilan almashtiradi. Jazoni o‘tashdan bo‘yin tovlangan vaqt jazoning o‘talgan muddatiga qo‘shib hisoblanmaydi deb belgilab o‘tilgan**[4]**.

Axloq tuzatish ishlari jazosining tub mohiyati shundan iboratki, mahkum o‘z ish joyi yoki probatsiya organlari belgilab bergan boshqa joylarda mehnat qiladi va uning ish haqidan davlat foydasiga muayyan foiz (o‘n foizdan o‘ttiz foizgacha) ushlab qolinadi. Ushbu tizimning barqaror ishlashi birinchi navbatda mahkumning tayinlangan joyda muntazam va samarali mehnat qilishi bilan bog‘liq. Ammo amaliyotda quyidagi tizimli muammolar ko‘zga tashlanmoqda:

Birinchidan, mahkumlarni barqaror ish o‘rinlari bilan ta’minlash muammosi. Probatsiya hisobidagi shaxslarning aksariyati muayyan kasb-hunarga ega bo‘lmagan, ma’lumoti past yoki muqaddam bir necha bor sudlangan shaxslardir. Mahalliy hokimliklar tomonidan belgilangan korxona va tashkilotlardagi ish o‘rinlari kvotalari ko‘p hollarda faqat qog‘ozda qolib ketmoqda. Xususiy sektor vakillari esa sudlangan va nazorat ostida bo‘lgan shaxslarni ishga qabul qilishni istashmaydi, chunki bu ularga qo‘shimcha ma’muriy majburiyatlar va xavf tug‘diradi deb hisoblashadi.

Ikkinchidan, ish beruvchilar va korxona ma’muriyatining mas’uliyatsizligi. Jinoyat-ijroiya qonunchiligiga ko‘ra, mahkum ishlayotgan tashkilot ma’muriyati uning ish haqidan o‘z vaqtida ushlanmalarni amalga oshirishi, u bilan tarbiyaviy ishlar olib borishi va mahkum ishga kelmagan yoki intizomni buzgan holatlarda darhol probatsiya inspektorini ogohlantirishi shart. Biroq, amaliyotda ish beruvchilar tomonidan ushlanma pullarni kechiktirib o‘tkazish, mahkumning ish joyida bo‘lmasligini yashirish yoki hujjatlarni soxtalashtirish holatlari uchramoqda. Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksda esa ushbu majburiyatlarni buzganlik uchun sanksiyalar yetarlicha qat’iy emas**[5]**.

Uchinchidan, idoralararo elektron ma’lumotlar almashinuvining yo‘lga qo‘yilmaganligi. Hozirgi kunda Ichki ishlar vazirligining 'Probatsiya' elektron tizimi, Kambag‘allikni qisqartirish va bandlik vazirligining 'Yagona milliy mehnat tizimi' (YMMT) hamda Soliq qo‘mitasining ma’lumotlar bazalari o‘rtasida to‘liq va avtomatlashtirilgan integratsiya mavjud emas. Buning natijasida probatsiya inspektorlari mahkumning haqiqatda ishlayotganligi, unga qancha ish haqi hisoblanayotgani va ushlanmalar qonuniy amalga oshirilayotganligini faqatgina joylarga borib yoki qog‘ozbozlik orqali tekshirishga majbur bo‘lmoqdalar**[6]**. Bu esa bir inspektorga tushadigan ish yuklamasini keskin oshirib yubormoqda**[7]**.

Natijalar va muhokama

Toshkent viloyati Ichki ishlar bosh boshqarmasi Probatsiya boshqarmasining tahliliy ma’lumotlari va amaliyot materiallarini o‘rganish shuni ko‘rsatdiki, axloq tuzatish ishlari jazosini o‘tash tizimidagi mavjud muammolarning asosiy qismi tashkiliy-huquqiy mexanizmlarning yetarli darajada raqamlashtirilmaganligi hamda ish beruvchilarning iqtisodiy manfaatdorligi pastligi bilan bog‘liq.

O‘tkazilgan tahlillar natijasida quyidagi asosiy ilmiy-amaliy xulosalarga kelindi:

1. **Bandlikni ta’minlashdagi nomutanosiblik:** Mahalliy hokimliklar tomonidan ajratilayotgan ish o‘rinlari kvotalari ko‘p hollarda rasmiyatchilik xususiyatiga ega bo‘lib, mahkumlarning real kasbiy ko‘nikmalari va yashash hududiga mos kelmaydi. Xususiy sektor vakillarini iqtisodiy jihatdan rag‘batlantirish (soliq imtiyozlari va subsidiyalar berish) mexanizmi joriy etilsa, probatsiya nazoratidagi shaxslarni barqaror ish o‘rinlari bilan ta’minlash ko‘rsatkichi sezilarli darajada oshadi. Bu esa, o‘z navbatida, mahkumlarning jazoni o‘tashdan bo‘yin tovlash holatlarini keskin kamaytiradi.
2. **Idoralararo integratsiya samaradorligi:** Hozirgi kunda probatsiya inspektorlari ish haqidan ushlan-

malarni nazorat qilish uchun ko‘p vaqtini qog‘oz hujjatlarni tekshirish va korxonalarga borishga sarflamoqda. IIV «Probatsiya» tizimini «Yagona milliy mehnat tizimi» (YMMT) va Soliq qo‘mitasi bazalari bilan to‘liq integratsiya qilish inson omilini cheklaydi, budjetga tushadigan chegirmalarning shaffofligini ta’minlaydi hamda xodimlarning ish yuklamasini maqbullashtiradi.

3. **Huquqiy ta’sir choralarini kuchaytirish zarurati:** Amaliyotda ayrim korxona rahbarlari tomonidan mahkumlarning ishga kelmasligini yashirish yoki moliyaviy hujjatlarni soxtalashtirish holatlari jazo muqarrarligi prinsipiga putur yetkazmoqda. Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksga tegishli o‘zgartirishlar kiritish va jarima sanksiyalarini oshirish ish beruvchilarning intizomini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Muhokama jarayonida shuni alohida ta’kidlash joizki, taklif etilayotgan kompleks chora-tadbirlar nafaqat jazo ijrosini texnik jihatdan yengillashtiradi, balki mahkumlarni jamiyatga ijtimoiy moslashtirish (resotsializatsiya) va ular tomonidan qayta jinoyat sodir etilishining oldini olishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

Tizimni takomillashtirish va muammolarning yechimlari:

Yuqorida qayd etilgan tizimli muammo va kamchiliklarni bartaraf etish hamda jazo o‘tash tizimi samaradorligini oshirish maqsadida quyidagi qonunchilik va amaliy chora-tadbirlarni joriy etish taklif etiladi:

1. Xususiy sektor uchun iqtisodiy rag‘batlantirish tizimini yaratish. Probatsiya hisobidagi shaxslarni, ayniqsa axloq tuzatish ishlari tayinlangan mahkumlarni ishga qabul qilgan xususiy tadbirkorlik subektlariga ma’lum muddatga soliq imtiyozlari (masalan, ijtimoiy soliq stavkasini pasaytirish) yoki davlat subsidiyalari berish mexanizmini joriy etish lozim. Bu tadbirkorlarning ushbu toifadagi shaxslarni ish bilan ta’minlashga bo‘lgan qiziqishini oshiradi.

2. Raqamli nazorat va platformalar integratsiyasi. IIV Probatsiya xizmatining axborot tizimini soliq va mehnat organlari tizimlari bilan to‘liq integratsiya qilish shart. Mahkum ishga joylashganda YMMTda avtomatik ravishda probatsiya belgisi ko‘rinishi, uning oylik ish haqidan ushlanayotgan foizlar esa soliq hisobotlari bilan birga probatsiya tizimida real vaqt rejimida (online) aks etishi kerak. Bu inson omilini kamaytiradi va nazoratni to‘liq shaffof qiladi.

3. Ish beruvchilarning javobgarligini kuchaytirish. O‘zbekiston Respublikasi Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksiga maxsus norma kiritib, axloq tuzatish ishlari jazosini o‘tayotgan shaxslarning mehnat sharoitlari, ushlanmalari yoki ularning xulq-atvori haqida probatsiya organlariga noto‘g‘ri yoki kechiktirilgan ma’lumot bergan mansabdor shaxslarga nisbatan jarima miqdorlarini sezilarli darajada oshirish taklif etiladi.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, probatsiya hisobida axloq tuzatish ishlari jazosini o‘tayotgan shaxslarning jazo o‘tash tizimini zamonaviy talablar asosida modernizatsiya qilish nafaqat jazo ijrosini ta’minlaydi, balki mahkumlarning qayta jinoyat yo‘liga kirishining oldini oladi. Tavsiya etilayotgan raqamlashtirish, iqtisodiy rag‘batlantirish va huquqiy javobgarlikni kuchaytirish choralari davlat budjetiga tushumlarning to‘g‘ri shakllanishiga va probatsiya xizmati xodimlarining ish samaradorligi oshishiga xizmat qiladi.

Adabiyotlar ro‘yxati:

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018 yil 14 maydagi “Jinoyat va jinoyat-protsessual qonunchiligi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3723-son qarori. https://lex.uz/docs/3735818.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Probatsiya to‘g‘risida”gi 938-son Qonuni. 07.08.2024-y. https://lex.uz/docs/7050441.
3. Toshkent viloyati Ichki ishlar Bosh boshqarmasi Probatsiya boshqarmasining 2026-yil 9 oylik “Tahliliy ma’lumotlar” to‘plami. 01.10.2026-y.
4. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. 46-modda.– Toshkent: Adolat, 2024. https://lex.uz/docs/111453.

5. O‘zbekiston Respublikasining Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeksi.– Toshkent: Adolat, 2024 https://lex.uz/docs/97664.
6. Toshkent viloyati Ichki ishlar Bosh boshqarmasining 2026-yil 9 oylik “Axloq tuzatish ishlari jazosini o‘tayotgan shaxslarning ish haqidan chegirmalar xisob-kitob ma’lumotlari” to‘plami. 01.10.2026-y.
7. Toshkent viloyati Ichki ishlar Bosh boshqarmasining “Hududlarni tanqidiy o‘rganish ma’lumotlar” to‘plami. 01.10.2026-y.
8. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “Jinoyat-ijroiya qonunchiligini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-4006-son Qarori. 07.11.2018-y. https://lex.uz/en/docs/4045443.